

Andrzej Dróżdż

Socjalistyczna utopia i antyutopia w sowieckiej fantastyce socjologicznej z lat 1920-1936

[tekst opublikowany na stronie http://www.andrzej-drozd.edu.pl/pub_online.html w dniu 1.01.2023 r.]

Socjalizm był pojęciem modnym, kontrowersyjnym i niekonkretnym – podobnie jak niekonkretne w realizacji były wszystkie projekty utopijne. Kusił reformatorów, polityków i literatów obietnicami poprawienia warunków życiowych ubogiej ludności, służył kreowaniu ideałów społecznych i najczęściej był zapowiedzią mającej nadejść epoki powszechnej równości, sprawiedliwości i dobrobytu. W toczących się dyskusjach na temat socjalizmu od przełomu XVIII i XIX pojawiały się hasła laickie, ekonomiczne i kooperacyjne, chrześcijańskie, wolnomyślicielskie i anarchosyndykalistyczne, z tendencją do szukania porozumienia z burżuazją lub z radykalnym programem obalenia władzy, czym wyróżniali się komuniści. W zacofanej społecznie Rosji socjalizm rozwijany był przez rewolucyjnych demokratów, marksistów, anarchistyczno-chłopskie na bazie wspólnoty wiejskiej (*obščina*). monarchistów (zakładające możliwość utrwalenia aspiracji wielkoruskich i monarchicznych), jak i

Aleksander Świętochowski na krótko przed pierwszą wojną światową wyraził pogląd, że „Utopie nierównomiernie rozdzieliły się między narody i epoki. Najwięcej wydali ich Francuzi, potem Anglicy, najmniej Niemcy i Włosi, a wśród Słowian dostrzec można zaledwie ich zalążki” (Świętochowski 1910: 341). Z tą opinią można było polemizować już 1910 roku, ale dopiero po rozpadzie Związku Sowieckiego, gdy wydobyto z zapomnienia wiele zmarginalizowanych utopii literackich z lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku, okazało się, że ów gatunek literacki miał w Związku Sowieckim swój krótki okres renesansu, przysłonięty światowym zainteresowaniem dystopią *My Jewgienija Zamiatina*.

Publikacje z końca XX i początku XXI wieku na temat rosyjskiej i sowieckiej literatury utopijnej przyczyniły się do lepszego zrozumienia utopizmu w wielu dziedzinach życia społecznego (Szestakow 1986, 2012) i polityki. Temat zaprezentowany w tym rozdziale był dotąd omawiany przez polskich badaczy w niewielkim zakresie (Parniewski 1988, 1989, Duda 1995, Sadowski 2005). Oprócz usystematyzowanych antologii (Szestakow 1986) oraz opracowań monograficznych literatury przedrewolucyjnej od Borysa Fiodorowicza, autora pierwszej rosyjskiej utopii literackiej (XVI wiek), pojawiły się opracowania szczegółowe na temat powiązań utopii rosyjskich z fantastyką naukową i niezliczone prace naukowe o

utopijnych aspektach sowieckiej polityki, mentalności, gospodarki, nauki, literatury i sztuki (Jegorow 2007).

Fantastyczno-naukowe wizje przyszłości

Autorzy utopii literackich w XIX wieku na pytania o przyszłość Rosji odpowiadali wizjami caratu – hegemonia jednoczącego narody słowiańskie, zapowiedziami rewolucji lub fantastyczno naukowymi przewidywaniami nowych wynalazków, dzięki którym warunki bytowe i społeczne zmieniają się nie do poznania. W schyłkowym okresie caratu zaktywizowały się skrajne tendencje ideologiczne od komunistycznych po szowinistyczne. Utopie kojarzone bywały najczęściej z postępem, ale w 1902 roku ukazała się ekstremalnie wsteczna i agresywna utopia *Czterech połwieka* (1902) Siergieja Szarapowa (1902), jednego z ideologów Czarnej Sotni. Szarapow zachwalał w niej autorytarne rządy caratu oparte na uprzywilejowanych radach parafialnych. Wiele miejsca poświęcił zwalczaniu Żydów, których „kwestię” zamierzał rozwiązać definitywnie metodą bojkotów, pogromów i wysiedleń. Łączył ambicje wielkoruskie z słowianofilskimi, zakładając włączenie w granice Rosji ziemie wszystkich Słowian i licznych narodów zamieszkujących dalekie nawet rejony Europy¹. Był wrogiem nowoczesności: oczekiwał wyeliminowania samochodów, a nawet rowerów, twierdząc, że wynalazki techniczne powodują wśród ludzi znerwicowanie. Część haseł Szarapowa okazjonalnie wykorzystywali bolszewicy, zmieniając im tylko uzasadnienie ideologiczne.

Na przełomie XIX i XX wieku nowa faza rewolucji naukowo-technicznej była jednym z głównych czynników, wpływających na poprawę bytu, podniesienie się poziomu umysłowego wielu społeczeństw i zachodzące transformacje światopoglądowe. Rosyjscy autorzy uchronili już w pierwszej połowie XIX wieku uzależnianie funkcjonowanie doskonałego państwa od postępu myśli naukowo-technicznej. Pomysłami niezwykłych wynalazków popisywał się Faddiej Bułcharin (1824) w powieści XXXX, jakkolwiek nie wiązał ich z postępem społecznym. Podobnymi przewidywaniami rozkwitu cywilizacji technicznej kierował się Włodzimierz Odojewski (1835) w utworze *4338-j god*, ale przypominał zarazem, że prawa przyrody dominują nad osiągnięciami cywilizacji. W jego utopii ludzkość oczekuje globalna katastrofa po zderzeniu się z Ziemią komety Wieły. Paradygmat techniczny wprowadził również Nikołaj Fiodorow (1906), ale i tu w

¹ Szarapow zakładał, że po klęsce Niemiec w wojnie chińskiej oraz po rozpadzie Austro-Węgier i Wielkiej Brytanii zachodnią granicą Rosji wyznaczą miasta Gdańsk, Salzburg i Triest. Na południu znajdują się w jej granicach Bałkany, Bułgaria, Rumunia, Grecja i część Turcji, Afganistan, Persja i część Indii.

pesymistycznym aspekcie grożącego człowiekowi wyobcowania, co sprawia, że jego *Wieczer w 2217 roku* jest jedną z pierwszych antyutopii technologicznych.

Kierujący się paradygmatem technologicznym autorzy powieści fantastycznonaukowych o ambicjach socjologicznych miejscem akcji czynili często inne planety. Wiera Krzyżanowska w powieści *Na sąsiedniej planecie* [*Ha cosednej planete*] (1903) stworzyła baśniowo-utopijny świat doskonałej monarchii Marsjan i Selenitów. Prawdziwym wzorem dla sowieckich pisarzy stała się utopia Aleksandra Bogdanowa *Krasnaja zwiezda* (1908), o podróży kosmicznej na Marsa, w której autor połączył motywy fantastycznonaukowe z propagandowymi hasłami rewolucji proletariackiej. W jego powieści Marsjanie, starsi od Ziemiaków w rozwoju cywilizacyjnym, wprowadzili ustrój komunistyczny zapewniający powszechne szczęście. Niedostosowanie się do pacyfistycznych reguł życia na Czerwonej Planecie początkowo groziło przybyszom z Ziemi wyrokiem skazującym ich na likwidację, ale w swej wyrozumiałości Marsjanie okazali „głęboką sympatię i braterskie zainteresowanie ludźmi - embrionami, dziećmi młodej ludzkości” (Bogdanow 1986: 299), czego dowiodła Menni, decydując się wyruszyć z Lenni w jego podróż powrotną. Połączyło ich nie tylko uczucie, ale także woła walki o sprawiedliwość społeczną na Ziemi.

Sowieckie utopie literackie

Oskar Wilde pisał w roku 1881, że „Postęp to urzeczywistnienie utopii” [„Progress is the realization of utopia”] (Wilde 1950: 246), ale Marks, Engels i Lenin odcinali się od burżuazyjnych wyobrażeń postępu, a socjalizm utopijny mieli w pogardzie. Ich poglądy na temat socjalizmu, mimo zapewnień, że są oparte na założeniach naukowego materializmu historycznego, były równie ogólnikowe jak innych utopistów. Twierdzili, że ustrój socjalistyczny będzie zapowiedzią społeczeństwa komunistycznego, ale i ono było w sferze marzeń. Ogólnikowo łączyli z socjalizmem stopniowe obumieranie decyzyjnych funkcji państwa, zanik różnic między klasami w wyniku likwidacji prywatnej własności środków produkcji, brak wyzysku człowieka przez człowieka. Przed rokiem 1917 Włodzimierz Lenin łączył z socjalizmem likwidację klas społecznych, wojska, policji, biurokracji i cenzury. Jak bardzo były to postulaty utopijne w konfrontacji z pragmatyką władzy, świadczy fakt wprowadzenia przez bolszewików brutalnych zasad komunizmu wojennego zaledwie w dwa dni po zdobyciu Pałacu Zimowego, a w osiem miesięcy później Czerwonego Terroru jako narzędzia walki z opozycją.

Sowieckie utopie literackie, kojarzone z postępem, umiejscowiły się w pobliżu zapowiedzi państwa socjalistycznego, a nawet komunistycznego, jednakże ich autorzy w dość krótkim czasie podzielili tragiczne losy rosyjskich wolnomyślicieli z Radiszczewem i Bestużewem na czele, gdyż wypowiadając się na temat przyszłości, pisarze ci uzurpowali sobie rolę sterników wyobraźni społecznej, na co władze bolszewickie nie mogły się zgodzić.

Dla zwolenników rewolucji wyczekiwanie na komunizm miało w sobie coś z nadziei chiliastycznej. Jakow Okuniew w posłowniu do powieści *Następny świat* [XXXX] (1923) napisał, że „Każda utopia nakreśla etapy i kamienie milowe w przyszłości” [„Всякая утопия намечает этапы и вехи будущего”] (Okuniew 1923: XX), czym wyraził aspiracje pisarzy sowieckich, usiłujących wyobrazić sobie życie w ustroju socjalistycznym. Abstrakcyjne idee socjalizmu i komunizmu były dla nich jak prefiguracje bóstwa, dlatego nie zgadzali się na bezczeszczenie tych ideałów literackimi dywagacjami. Każda z możliwych strategii konstrukcyjnych w uchroniach literackich wywoływała konflikt z aktualną władzą bolszewicką, posiadającą własne prerogatywy do decydowania o etapach i tempie zmian prowadzonych w tym kierunku.

Konkurencyjność utopii państwowej z utopiami literackimi, stawiała te ostatnie na straconej pozycji. Autorzy utopii literackich osadzonych w bliskiej przyszłości stawali się nieuprawnionymi recenzentami decyzji rządowych i pod byle pretekstem groziła im odpowiedzialność karna za wrogą propagandę kontrrewolucyjną². Z drugiej strony, przesunięcie komunizmu w przyszłość oddaloną o setki i tysiące lat podważało propagandowe obietnice rychłego nadejścia obiecywanej epoki. W takim przypadku autor utopii byłby oskarżony o rozpowszechnianie fałszywych informacji, mogących wzbudzić nieufność do władz państwowych.

Spółeczeństwo sowieckie karmione bezustannie propagandą oczekiwało nadejścia zapowiadanej epoki, w której rozwiązane zostaną wszystkie konflikty i znikną najmniejsze nawet troski o sprawy bytowe. „Przenosząc teraźniejszość w przyszłość, propaganda sowiecka głosiła, że rewolucja kroczy ku komunistycznej utopii, a osiągnięcia planów pięcioletnich są dowodem, że utopia ta jest już blisko, za horyzontem” (Mannheim 2008: 283).

² Artykuły 58 (1-14) Kodeksu Karnego Rosyjskiej F.S.R.S. z 1922 roku, dotyczące działalności kontrrewolucyjnej.

4.

Brak uściśleń, jak powinno wyglądać życie codzienne w ustroju socjalistycznym, rozpałał wyobraźnię i zachęcał do dyskusji publicystycznych. 2 października 1920 roku, podczas III Zjazdu Komsomołu, Lenin zapewnił zebranych, że „to pokolenie, które obecnie liczy 15 lat, za 10 – 25 lat będzie żyło w społeczeństwie komunistycznym”³. Jego deklaracja złożona została w dramatycznym okresie komunizmu wojennego i czerwonego terroru, gdy Rosja sowiecka po przegranej wojnie z Polską pogrążona była w chaosie gospodarczym i zagrożona zwycięstwem kontrrewolucji. Każdą dziedzinę życia społecznego próbowano wówczas dostosowywać do ideałów socjalistycznych, mimo sprzecznych wyobrażeń w tym zakresie i panującej powszechnie nędzy. Takie wydarzenia jak powstanie Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich w dniu 30 XII 1922 roku oraz ogłoszenie pierwszej Konstytucji ZSRS w dwa lata później, były faktami politycznymi, a nie świadectwem pozytywnych zmian socjalnych w państwie bolszewickim.

Jewgienij Zamiatin od czasu napisania w 1920 roku powieści *My* z gatunku fantastyki socjologicznej wielokrotnie czytał jej fragmenty w klubach literackich Moskwy i Piotrogradu, czym szybko zapracował sobie na opinię antykomunisty. Zamiatin stworzył dzieło oparte na prostej konstrukcji, a zarazem na wskroś oryginalne, szokujące sugestywnymi środkami wyrazu i przenikliwością komentarzy wobec totalitarnej władzy. Głównym bohaterem powieści uczynił konstruktora statku międzyplanetarnego, Deltę 503, piszącego w tajemnicy przed Dobroczyńcą prywatny dziennik. W pierwszych dziewięciu notatkach Delta potwierdził stan swojej świadomości, człowieka – numeru, identyfikującego się z Państwem Jedynym. W „Notatce 10” przyznał się do zmiany poglądów pod wpływem chorej miłości do I-330, kusicielki i przywódczyni spisku, a w pozostałych trzydziestu notatkach zobrazował bezowocne próby wyzwolenia się spod władzy Dobroczyńcy, zakończone klęską spiskowców. W parabolicznym przesłaniu powieści przeciwnicy bolszewizmu postrzegali rodzaj ponurego proroctwa, mającej nadejść epoki totalnej kultury. Dla części pisarzy,

³ Lenin, *Задачи союзов молодежи*. Речь на III Всероссийском Съезде Российской Коммунистический Союз Молодежи 2 октября 1920 г. [Tryb dostępu: http://komsomol-100.clan.su/load/zadachi_sojuzov_molodezhi_rech_na_iii_vserossijskom_sезде_rossijskogo_kommunisticheskogo_sojuza_molodezhi_2_oktjabrja_1920_g/2-1-0-29, aktualizacja 30-12-2022]. Do zapowiedzi Lenina Lubow Kosmodiemianska nawiązała w *Opowieści o Zoi i Szura*, tłum. E. Słobodnikowa, Warszawa 1951, s. 150.

kierujących się odpowiedzialnością moralną, artystyczne obrazy fantastyki naukowej, prowadziły do „ekstrakcji demonów mitologicznych lub ideologicznych”⁴.

Z publicznym czytaniem wybranych tekstów w gronie przyjaciół występowali również inni pisarze. W 1924 roku i przez następne lata krążył wśród pisarzy rękopis znakomitej antyutopii Michaiła Kozyriewa pt. *Leningrad*, na publikację której autor nigdy by nie uzyskał zgody ze względu na jej treści antybolszewickie. W narracji prowadzonej z perspektywy rewolucjonisty, poturbowanego w 1913 roku, podczas demonstracji pierwszomajowej w Petersburgu. Aresztowany, trafił do szpitala więziennego, gdzie poznał hinduskiego fakira, który wprowadził go w stan letargu, obiecując mu, że go przebudzi po sfingowanym pogrzebie. Przebudzenie nastąpiło jednakże dopiero w 1951 roku. Kozyriew wykorzystał podróż w czasie swego bohatera, by pokazać czekającą robotników bezgraniczną nędzę i rozpaczliwą niemoc pod rządami Lenina i jego następców; w poł. XX wieku, pozbawieni elementarnego wykształcenia i świadomości społecznej pracowali po 16 godzin na dobę za marne wynagrodzenie. Obarczani piętrzącymi się składkami i karanie za byle przewinienie upadli do poziomu niewolników, dlatego przybysz z przeszłości przystąpił do organizowania ich w celu dokonaniu nowej rewolucji, co natychmiast wywołało reakcję. Podczas demonstracji pierwszomajowej policja otworzyła ogień na uczestników. Wielu z nich zginęło. W zakończeniu powieści Kozyriew napisał: "Pierwsze doświadczenie nauczy ich ostrożności, pierwsza porażka wzmocni tylko rękę, niosącą miecz sprawiedliwości"⁵. O autorze tej powieści można by powiedzieć, że miał sporo szczęścia, gdyż w miarę spokojnie przeżył do połowy 1941 roku, gdy został aresztowany pod zarzutem nielegalnego udostępniania tekstów antysowieckich. Wówczas skazano go na rozstrzelanie.

Cenzorzy Gławlitu⁶ nie byli na tyle wykształceni, by rozpoznawać w powieściach parabolicznych zakamuflowane szyderstwa wobec władzy, toteż kilku pisarzom sowieckim udało się rozwinąć zastosowaną przez Zamiatina metodę konstrukcyjną powieści socjologicznej z bohaterem sprzeciwiającym się formule dyktowanego szczęścia. Inni pisarze wybierali bezpieczniejsze dla nich kreowanie utopijnych wyobrażeń świata bezkonfliktowego

⁴ Przekład własny tekstu: "Пусть основная мысль повести и не нова, но если понимать под аббревиатурой КГБ не просто учреждение на Лубянке, а далеко еще неизжитое тоталитарное мировосприятие, то нельзя не приветствовать любой свежий художественный образ, который способствует извлечению из наших черепов мифологических или идеологических демонов". Ревич Всеволод, *Перекресток утопий. Судьбы фантастики на фоне судеб страны*, Москва 1997, s. 316.

⁵ Przekład własny tekstu: "Первый опыт научит их осторожности, первая неудача только укрепит руку, несущую карающий меч". Михаил Яковлевич Козырев, *Ленинград* [Труб dostępny: <https://coollib.com/b/153125/read#t34>, aktualizacja: 30-12-2022].

⁶ Gławlit (Главное управление по делам литературы и издательств), Główny Zarząd do Spraw Literatury i Wydawnictw utworzony w 1922 roku w celu sprawowania wszechstronnej cenzury ideologicznej w ZSRS.

i przyjaznego, nad którym powiewa czerwona flaga komunizmu. Takie wyobrażenia społeczne przeczyły wizerunkowi Państwa Jedyngo i zachęcały do wiary w przyszłość. Na krótko przed nowojorskim wydaniem przekładu powieści Zamiatina, Jakow Okuniew (1882-1932), redaktor „Prawdy”, opublikował utopię literacką pt. *Griaduszczij mir. 1923-2123*⁷ (pol. –‘nadchodzący świat), określoną mianem pierwszej sowieckiej utopii literackiej. W obu powieściach stworzony został paraboliczny obraz tej samej przemiany ludzi w produkty sowieckich manipulacji propagandowych. "Jedyna różnica między nimi tkwiła w tym, że Zamiatin był przerażony ich diaboliczną metamorfozą, podczas gdy Okuniew ich podziwiał"⁸. Eugenia i Andriej, bohaterowie literaccy Okuniewa, przywróceniu do życia po dwustu latach przebywania w stanie hibernacji, znaleźli się w świecie powszechnej harmonii społecznej, w świecie krystalicznie przyjaznym, którego najwyższą zasadą współżycia było poszanowanie wolności i prawa do indywidualizmu. Najwyższa władza należała w nim do Wielkiej Światowej Komuny, ale jej oddziaływanie było niezauważalne. W świecie tym nie było rządów ani gospodarek planowanych, zniesiono granice między narodami, nie istniała w nim nędza ani ucisk polityczny. Powszechnie posługiwano się telepatią, co sprawiło, że zanikły choroby społeczne i przestępstw. Dzięki eugenice życie ludzkie wydłużyło się nawet do 600 lat. Praca stała się zajęciem poszukiwanym, ograniczonym zaledwie do 2-3 godzin dziennie, bo nad trwałością globalnego dobrobytu czuwali uczeni, potrafiący wykorzystać potęgę wynalazków. Eugenia i Andriej w towarzystwie opiekunów poznawali zalety nowego świata póki nie zostali przygotowani do naturalizacji, a wówczas usłyszeli długo oczekiwane słowa: „Chcemy, was przyjąć do naszego świata komunistycznego"⁹. Niewykluczone, że utopia Okuniewa powstała w odpowiedzi na powieść Jewgienija Zamiatina, skoro tak wyraziście podkreślił jej ideologiczny charakter w posłowie:

„Każda utopia przedstawia etapy i kamienie milowe w przyszłości. Jednakże utopista nie jest prorokiem”. (...) Jest tu przedstawiona przyszłość systemu komunistycznego, w pełni wolne społeczeństwo, w którym nie istnieje nie tylko wyzysk klasowy i przemoc państwa wobec jednostki, ale i nie ma żadnego przymusu, tak że ludzka osobowość jest całkowicie wolna, ale równocześnie wola i potrzeby każdego człowieka są zgodne z interesami zbiorowości ludzkiej. Czy jest to mrzonka? Nie. Pomyślcie o tym, co się zaczęło w Rosji w dniu 25 października 1917, spójrzcie na to, co się dzieje na całym świecie. Dziewięć dziesiątych ludzkości – ludzie pracy - walczą o ideały tego systemu, który jest przedstawiony w tej powieści (...)”¹⁰.

⁷ Яков М. Окунев *Грядущий мир* [tryb dostępu: http://az.lib.ru/o/okunew_j_m/ , aktualizacja: 30-12-2022]

⁸ Przekład własny tekstu: "Разница только в том, что Замятин ужасался дьявольской метаморфозе, а Окунев восторгался ею". В. Ревич. Перекресток ..., s. 23

⁹Przekład własny tekstu: **Мы хотим вас принять в свою свободную среду и приобщить вас к нашему коммунистическому миру.** Яков М. Окунев,... Część II, rozdz. 1.

¹⁰Przekład własny tekstu: "Всякая утопия намечает этапы и вехи будущего. Однако, утопист -- не прорицатель. [...] Здесь изображается будущий коммунистический строй, совершенно свободное общество, в котором нет не только насилия класса над классом и государства над личностью, но и нет никакой принудительной силы, так что человеческая личность совершенно свободна, но в то же время

Mimo tych deklaracji Okuniew tego samego roku usunięty został z partii komunistycznej, gdyż sabotował wiarę w szybkie zbudowanie komunizmu.

W uchroniach sowieckich po 1917 roku założeniem *sine qua non* sukcesu rewolucji społecznej była rewolucja w sferze nauki i techniki, dzięki czemu opóźniona Rosja miała dogonić przemysłowo rozwinięty Zachód. Sugestywny aforyzm Lenina „Komunizm – to władza radziecka plus elektryfikacja całego kraju” napawał optymizmem¹¹. Rewolucja technologiczna miała ułatwić Związkowi Sowieckiemu dokonanie przeskoku cywilizacyjnego, ale do roku 1929, zwanego Wielkim Przełomem, ten kierunek myślenia, wzmocniony dodatkowo ekspansywną ideologią Kominternu i rewolucji permanentnej, przeplatał się z fatalistycznymi wizjami przyszłości. Takim świadectwem rozczarowania i defetyzmu Vivian Itin (1894-1938) zakończył antyutopijną powieść *Strana Gonguri* (1922)¹², której bohater, identyfikujący się początkowo z systemem doskonałego państwa i społeczeństwa, w części finalnej doświadcza głębokiego rozczarowania i w akcie sprzeciwu odbiera sobie życie. Dla Itina droga do socjalizmu prowadzić powinna bardziej przez doskonalenie duchowe niż przez postęp technologiczny, umożliwiając dokonywanie podbojów militarnych. Itin zachował dystans wobec haseł rewolucji bolszewickiej i marksistowskiej koncepcji socjalizmu, mimo kokieteryjnego wprowadzenia, mogącego świadczyć o sympatii autora do ideologii komunistycznej. Jego powieść, częściowo nawiązująca do aktualnych wydarzeń, mogła się spodobać władzom, gdyż bohaterem powieści uczynił wziętego do niewoli młodego komunistę Gielija, czekającego na rozstrzelanie przez żołnierzy Kołczaka. Dziеляcy z nim jedną celę lekarz - hipnotyzer przeniósł go do fikcyjnej krainy Gonguri, której nazwę zapożyczył od nazwiska hiszpańskiego poety. Itin w opowieści o formowaniu się doskonałego ustroju Gonguri w dawnych czasach nie wspominał o rewolucji proletariackiej, a za to przywołał podanie o ekscentrycznym królewiczu Oroe, przywódcy rewolucji duchowej i artystycznej sprzed dwóch tysięcy lat, która poskutkowała rozkwitem nauki i sztuki. W tysiąc lat później w

воля и желания каждого человека согласуются с интересами всего человеческого коллектива. Выдумка ли это? Нет. Вдумайтесь в то, что началось в Россия с 25 октября 1917 года, всмотритесь в то, что происходит во всем мире. Девять десятых человечества -- трудящиеся -- борются за идеал того строя, который изображен в этом романе, против кучки паразитов, противодействующей осуществлению абсолютной человеческой свободы". Там же.

¹¹ Przekład własny tekstu: "Коммунизм есть Советская власть плюс электрификация всей страны". Aforyzm Lenina wypowiedziany podczas moskiewskiej konferencji Rosyjskiej Komunistycznej Partii (bolszewików) w 1920 roku.

¹² Вивиан Итин, *Страна Гонгури* [aktualizacja: 30-12-2022, tryb dostępu: http://librebook.me/strana_gonguri_1].

krainie Gonguri pojawił się Onte - twórca uniwersalnych zasad teorii grawitacji oraz substancji zwanej onteitem, dzięki którym Gongurianie opanowali wszystkie tajemnice energii i posiadli zdolność podróżowania w odległe rejony Kosmosu, by kolonizować mieszkańców planet, nadających się do zamieszkania. Osiągnięte zdobycze techniki sprawiły, że porzucili ideologię pacyfistyczną.

Itin odrzucił dogmatyczne zasady egalitaryzmu społecznego, fundamentalne dla sowieckich wyobrażeń socjalizmu. Z jego antyutopii wynikało przesłanie bliskie dyskutowanej wówczas teorii elit Vilfreda Pareta. Do osiągnięcia prawdziwie socjalistycznego dobrobytu potrzebni są natchnieni wynalazcy, artyści i uczeni o nieposzlakowanej moralności, sprawujący w społeczeństwie rolę przywódców duchowych. Autor *Krainy Gonguri* cieszył się szacunkiem zarówno jako pisarz, jak i aktywista partyjny. Martyrologiczny wątek czerwonoarmisty podniósł zapewne wartość propagandową jego utopii. Mimo tych zasług Itin popadł w niełaskę. Oskarżony o szpiegostwo został rozstrzelany w okresie Wielkiego Terroru. Podobny los spotkał Aleksandra Czajanowa, cenionego pisarza, a zarazem członka zarządu Ludowego Komisariatu Rolnictwa i Państwowej Komisji Planowania.

W 1921 roku, w okresie katastrofy żywnościowej na Powołżu, pod wpływem dość liberalnych haseł Nowej Gospodarczej Polityki, osłabły nieco prześladowania opozycji - na wniosek Lenina deportowano w maju 1922 roku za granicę kilkuset wybitnych intelektualistów rosyjskich, niechętnych władzy sowieckiej. Właśnie w tym okresie Czajanow opublikował pod pseudonimem Iwana Kremniewa odważną powieść fantastycznonaukową, pt. *Podróż mojego brata Aleksieja do krainy chłopskiej utopii* (1922)¹³, której krytycy literaccy nadali miano kontr utopii, gdyż proponowała całkowicie odmienny model socjalizmu, opartego na gospodarce chłopskiej. Co więcej, Czajanow skrócił perspektywę narracji do czasów mających nadejść w najbliższych planach pięcioletnich, a ponadto sformułował prognozę, jakoby bolszewicy mieli utracić władzę w następstwie swej nieudolnej polityki społecznej i gospodarczej.

Uchronię Czajanowa rozpoczynają rozmyślania głównego bohatera powieści, Aleksieja Kremniewa, zwolennika kolektywizacji rolnictwa, relaksującego się po pracy w zaciszu domowej biblioteki: „W czwartym roku rewolucji, socjalizm może uważać się

¹³ Александр Васильевич Чайнов, *Путешествие моего брата Алексея в страну крестьянской утопии* [tryb dostępu: http://az.lib.ru/c/chajanow_a_w/text_0020.shtml, aktualizacja: 30-12-2022]

niepodzielonego władcę świata. Czy jesteście zadowoleni, utopijni pionierzy?”¹⁴. W sposób niewytłumaczalny i bez udziału techniki bohater Czajanowa przemieścił się w tym momencie do roku 1984, przybrawszy rolę Aleksieja, przybyłego z USA w odwiedziny do brata, wysokiego urzędnika Sowieckiej Republiki Chłopskiej. Podczas zwiedzania Moskwy Aleksiej poznaje chronologię wydarzeń mających mieć miejsce po rewolucji październikowej. Tak więc w wyniku rewolucji permanentnej miałyby powstać Sowiecka Republika Niemiecka, co oznaczałoby kolejne rozbiory Polski. W 1934 roku miałyby dojść do pokojowej rewolucji w Rosji bolszewickiej za sprawą wspólnoty chłopskiej (община) i sowieckiej partii chłopskiej. Nowa władza radykalnymi środkami zapewniła po pięćdziesięciu latach powszechny ład i dobrobyt gospodarczy oparty na indywidualnych gospodarstwach rolnych, prowadzonych przez rodziny patriarchalne. Jej główną zasługą była rewolucja urbanistyczna, powodująca wyburzenie części metropolii, aby miasta nie liczyły więcej niż 20 tys. mieszkańców. Spowodowało to korzystne zmiany demograficzne w zaludnieniu niezamieszkanym obszarów Rosji i zabezpieczyło przed nadmierną centralizacją władzy. Po przebudowie gospodarczej ok. 1944 roku nastąpił przyspieszony rozwój państwa we wszystkich dziedzinach nauki i sztuki. Szalony pomysł rewolucji urbanistycznej był dla Czajanowa alibi, aby żadnej z jego propozycji politycznych nie traktować poważnie. Podczas zwiedzania Moskwy Aleksiej zobaczył ruiny Katedry Chrystusa Zbawiciela owite bluszczem. Ten pomysł z kolei miał się ziścić już dziewięć lat później, gdy Katedrę wysadzono w powietrze z polecenia Stalina¹⁵. W chłopskiej utopii ustroj socjalistyczny gwarantował obywatelom poszanowanie własności i wolności osobistej. Opisy wyszukanych potraw na suto zastawionych stołach drażniły zapewne cierpiących z głodu obywateli sowieckich i irytowały bolszewickich propagandzistów, ale jeszcze większy ich sprzeciw wywołało antykomunistyczne zrównanie zasług Lenina z zwolennikami kontrrewolucji. W literackiej fikcji Czajanowa, w samym centrum Moskwy, stanąć miałyby pomniki Lenina, Aleksandra Kiereńskiego i Pawła Milukowa - przywódcy partii kadetów. Bohater jego powieści nie powrócił do właściwej sobie epoki z roku 1922; władze Sowieckiej Republiki Chłopskiej po prostu przestały się nim interesować. Zgoła inny los czekał Aleksandra Czajanowa. Przyjęta doktryna kolektywizacji i walki z kulakami gwałtownie zmieniła jego sytuację. W lipcu 1930

¹⁴ Przekład własny tekstu: "На четвёртый год революции социализм может считать себя безраздельным владыкой земного шара. Довольны ли вы, пионеры-утописты?". Tamże. Rozdz. II.

¹⁵ Katedralny sobór Chrystusa Zbawiciela, wzniesiony jako *votum* dziękczynne za uratowanie Rosji przed najazdem napoleońskim w 1812 roku, wysadzony został w powietrze 5 XII 1931 roku, aby w jego miejscu mógł być wybudowany gigantycznych rozmiarów Pałac Rad (415 m. wysokości). Patrz: https://pl.wikipedia.org/wiki/Sob%C3%B3r_Chrystusa_Zbawiciela_w_Moskwie#/media/File:Christ_saviour_explosion.jpg [domena publiczna]

roku został aresztowany wraz z innymi ekspertami ministerstwa rolnictwa pod zarzutem utworzenia wśród ekonomistów grupy kontrrewolucyjnej pod szyldem Chłopskiej Partii Pracy i przygotowywanie buntu kułackiego. W trzy miesiące po jego aresztowaniu Jemielian Jarosławski, bolszewicki literat i organizator ruchu bezbożników, umieścił w "Prawdzie" szkalujący go artykuł, wykorzystany dodatkowo przez prokuraturę¹⁶. W 1932 roku sąd wojskowy skazał Czajanowa na 5 lat więzienia, zamienione później na przymusowe osiedlenie się w Kazachstanie, a wszystkie jego publikacje, zarówno literackie jak i naukowe zostały zakazane i trafiły na przemiał. W 1937 roku z rozkazu tegoż sądu ponownie został aresztowany i niedługo później rozstrzelany.

Pisarze zajmujący się fantastyką socjologiczną, tacy jak Zamiatin, Itin czy Czajanow, nie mieścili się w określonych ideologicznie standardach człowieka sowieckiego; zarzucano im działalność antysowiecką, a dowodami oskarżenia były ich publikacje uznane za kontrrewolucyjne. Z taką opinią mógł się spotkać także tajemniczy Andriej Marsow, którego biografia urywa się niespodzianie po publikacji ironicznej antyutopii pt. *Liubov v tumanie buduszciego. Istoria odnogo Romana w 4560 godu (Miłość we mgle przyszłości. Historia pewnego romansu z 4560 roku (1924)*¹⁷, dalekiej od naiwnej wizji przyszłego świata w utopii Okuniewa. Jej bohaterami uczynił parę kochanków, Dżeriego i Donę, zmagających się z nieludzkim egalitaryzmem Wielkiej Republiki, wykorzystującej wynalazki techniki do podpatrywania myśli i totalnego zniewolenia całej ludzkości.

Komunistyczna idea rewolucji społecznej zapożyczyła swoją dynamikę w drugiej rewolucji przemysłowej, podporządkowującej prawa natury prawom rozwoju naukowo technicznego. W antyutopii *My (1924)* Jewgienija Zamiatina, wydarzeniem epokowym miało być ukończenie budowy statku kosmicznego, służącego dalszej ekspansji Państwa Jedynego. Technika, jako narzędzie władzy, jest obojętna w sensie ideologicznym, toteż jednym razem służy odważnym celom społecznym, a kiedy indziej powoduje społeczne wyalienowanie przywódców i degenerację systemów ideologicznych. W tym samym roku Wiktor A. Gonczarow (1900 - 1929), jeden z pionierów sowieckiej literatury fantastycznonaukowej, stworzył w utopii *Psichomaszina (1924)*¹⁸ ideę magnetycznego urządzenia do selektywnego wychwytywania myśli, aby - podobnie jak w antyutopii Marsowa - nowoczesna technika stała

¹⁶ Маргарита Лобовская, *Колокола над Москвой* Ежемесячная газета "Информпространство", [Tryb dostępu http://www.informprostranstvo.ru/N07_2008/litsa.html , aktualizacja: 3-11-2022]

¹⁷ Андрей Марсов, *Любовь в тумане будущего. История одного романа в 4560 году* [tryb dostępu: http://books.rusf.ru/unzip/add-2003/xussr_mr/marsoa11.htm?1/3 , aktualizacja: 3-11-2022]

¹⁸ Виктор Гончаров, *Психо-машина* [tryb dostępu:] http://royallib.com/author/goncharov_viktor.html , aktualizacja 3- 10-2017].

się narzędziem totalnego zniewolenia. Psychomaszyna, zbudowana przez zamieszkujących Księżyc uczonych rasy ludzkiej, wykorzystywała psychokinetyczną energię pola magnetycznego i poddawała selenitów kontroli w sferach życia publicznego i prywatnego, włącznie z myśleniem i stanami świadomości. Ziemianin - renegat, profesor Wieprieu, zdobył to urządzenie w zamian za daną obietnicę, że pomoże selenitom w podboju Ziemi. Wieprieu, nienawidzący komunistów, wykorzystał psychomaszynę do zlikwidowania na początek kilku bolszewików z zamiarem totalnego unicestwienia bolszewizmu nie tylko w Rosji, ale na całym świecie. Przeszkodził mu w planach młody komunista, Andriej, toteż niebezpieczeństwo kontrrewolucji zostało w porę zażegnane. Gonczarow w imię obrony ideałów komunistycznych dopuszczał do głosu kontrrewolucjonistów, co nie mogło się podobać władzom sowieckim. W sumie, napisał sześć powieści o podbojach planet układu słonecznego w celu zbudowania na nich komunistycznych kolonii światowego proletariatu, ale w 1927 roku został nazwany trockistą i władze odmówiły mu prawa do druku. Jak się uważa, w 1929 roku popełnił samobójstwo.

Na pytanie o przeznaczenie ludzkości pisarze sowieccy chętnie podejmowali tematy inwazje kosmitów lub kolonizacji odległych planet. Nikołaj Muchanow (1882-1942) opublikował w 1924 fantastycznonaukową powieść pt. *Pyłajuszczije biezdny* (pol. - płonąca otchłań) o wojnie w poł. XXV wieku między Federacją Ziemi, mającej siedzibę na Uralu, a flotą marsjańskich statków kosmicznych pod rozkazami oligarchicznej tyranii largomierogów - dodać należy – wojny zakończonej zwycięstwem Ziemian i rewolucją ludową na Marsie, po której obie planety połączyły się w misji pokojowego współistnienia. Muchanow posługiwał się formułami bolszewickich agitatorów. Jego wyobrażenia szybowała ponad dogmatami marksistowsko-leninowskimi, a w konstruowaniu świata przedstawionego odwoływał się do wartości ponadczasowych. Ustrój komunistyczny nie był dla niego odpowiedzią ostateczną i w ogóle nie był wspominany, aby miał przetrwać w dalekiej przyszłości.

Większość rosyjskich autorów uchroni, deklarowała jednak poparcie dla systemu sowieckiego, a w ekspansji na odległe planety widziała dopełnienie komunistycznego internacjonalizmu bądź nadziei na przetrwanie kryzysów i konfliktów o charakterze globalnym. Do końca lat dwudziestych wyrażali oni przekonanie w niepodważalną konieczność dziejową ekspansji ideologicznej marksizmu - leninizmu, a zatem akceptowali zrodzoną w okresie komunizmu wojennego ideę trockistowską rewolucji permanentnej, niesionej na Zachód przez Armię Czerwoną i jej komisarzy politycznych. W publikowanych utworach literackich objawiała się ta tendencja zarówno niewielkimi napomknieniami, o charakterze dekoracji stylistycznych, zapewne dla zdobycia zaufania ze strony urzędników

Gławlitu, jak i przemyślanymi pomysłami konstrukcyjnymi i komentarzami. Odsuwanie w daleką przyszłość globalnego zwycięstwa idei komunistycznych drażniło czytelników, wierzących obietnicom Lenina, że nie będą długo czekać na ich realizację. Do tego typu publikacji należała także komunistyczna utopia *Nadchodzący świat. 1923-2123* Okuniewa, prognozująca bezwarunkowe zwycięstwo ustroju sowieckiego i zjednoczenie się całej ludzkości w Światowej Komunie, ale komsomolcy mogli autorowi zadać pytanie: dlaczego do zwycięstwa dojdzie dopiero za sto lat, po krwawych wojnach z państwami kapitalistycznymi, i dlaczego siedziba Głównego Statystycznego Urzędu Federacji, czyli globalnego rządu, czuwającego nad całym komunistycznym światem, ma być w Paryżu, a nie w Moskwie. W latach dwudziestych urzędnicy Gławlitu w miarę tolerowali swobodę artystyczną pisarzy uprawiających fantastykę socjologiczną, o ile nie pojawiały się w ich utworach motywy sprzeczne z ideologią bolszewicką. Stosunkowo rzadko zmuszano pisarzy do samokrytyki pod wpływem oskarżeń o sianie defetyzmu. Po przegranej wojnie Sowieców z Polakami Ilija Erenburg (1891-1967) opublikował powieść *Triest D.E. Istoria gibelii Evropy* (1923)¹⁹, na której ukazanie się w latach trzydziestych Gławlit zapewne nie wyraziłby zgody. Co ciekawe, pojawił się w niej po raz pierwszy w literaturze rosyjskiej motyw katastrofy nuklearnej, do której miałyby dojść po zrzuconiu przez Polaków na główne miasta rosyjskie dwudziestu kilku bomb atomowych, dostarczonych im przez Francuzów na mocy tajnego porozumienia²⁰. W pierwszych latach po Wielkiej Wojnie wydawało się, że kruchy pokój w Europie wkrótce zostanie zerwany, toteż w katastroficznych tematach czytelnicy przeczuwali całkiem realne proroctwa. Także w powieści fantastycznonaukowej Siergieja Grigoriewa (1875-1953) pt. *Gibiel Britanii* (1926)²¹ zjednoczony proletariatus odnosi zwycięstwo na skalę światową, ale dopiero po straszliwych wojnach, prowadzących do katastrofalnego zniszczenia środowiska naturalnego. Czytelnicy w Rosji porewolucyjnej przyzwyczajeni byli do najgorszych wiadomości, więc katastroficzne wizje nie powinny wywoływać zgorszenia, ale Gławlit nie pozwalał drukować w gazetach informacji o samobójstwach, głodzie, bezdomności, protestach społecznych i kataklizmach naturalnych, z którymi władze sowieckie nie umiały sobie poradzić, a zatem straszenie czytelników powieści wizjami świata zmierzającego ku zagładzie nie mogło być akceptowane.

¹⁹ Илья Эренбург (1891-1967) Трест «Д. Е.» История гибели Европы, Берлин 1923 [Tryb dostępu: https://royallib.com/book/erenburg_ilya/trest_de_istoriya_gibeli_evropi.html , aktualizacja: 3-10-2022].

²⁰ Pomysł jego utopii oparty jest na motywie maszyny czasu H.G. Wellsa W 1914 roku w „Świecie wyzwolonym” uzupełnił tę wizję wprowadzając sztaby ekspertów kierujące dalekimi operacjami wojskowymi i bombę atomową – broń ostateczną. I tu proroczo przewidział, że taki wynalazek przerazi ludzkość, która w obliczu totalnej zagłady dogada się i rozpocznie współpracę.

²¹ Сергей Тимофеевич Григорьев (1875 — 1953) *Гибель Британии* w: "Всемирный следопыт", 1926. № 3. [Tryb dostępu: http://az.lib.ru/g/grigorxew_s_t/text_2610.shtml , aktualizacja : 3-10-2017].

Przecucia nadchodzących wojen i globalnych katastrof pojawiły się także twórczości Wadima Nikolskiego (1883 ? – 1938 lub 1941). Dostrzegł on w rewolucji 1917 roku i w powojennym chaosie potwierdzenie dialektycznych prawidłowości, zapowiadających rozkład kapitalistycznej Europy, ale na tle jego utopii komunistycznej pt. *Czterdzieści tysięcy lat* (Za tysiąc lat, 1927)²² koszarowa dyscyplina myślenia, typowa dla bolszewików starej generacji, przegrywały w zestawieniu z nauką, indywidualizmem twórczym i z wolnością przekonań. Zdaniem Motorem postępu powinna być inteligencja twórcza, a nie klasa robotnicza. Bohaterami literackimi swojej utopii uczynił profesora Farbenmejschera, wynalazcę maszyny czasu, i jego pomocnika, Andrieja. Ich wehikuł zatrzymał się w roku 2925. Ich pojawienie się było przewidywane w związku z odnotowanymi komentarzami prasowymi z XX wieku po ich tajemniczym zniknięciu. Nikolski wzorem swoich poprzedników posłużył się fantastyką historyczną. Podróżnicy w czasie dowiedzieli się, że w 1945 roku doszło do katastrofy nuklearnej w Paryżu, po której zniszczone zostało 2/3 Europy. W sześć lat później powstał Wielki Związek Socjalistycznych Republik Europy, Azji i Afryki, obejmujący ok. 3/4 ogółu ludzkości. Kapitalizm broniły natomiast państwa obu Ameryk, Australii i Japonii. Na początku XXI wieku wybuchła krwawa wojna światowa między dwoma systemami, zakończona klęską imperium panamerykańskiego i powstaniem Światowego Związku Braterskich Republik w 2155 roku, na kongresie berlińskim. Dopiero wtedy zjednoczona ludzkość poświęciła się budowaniu harmonijnie funkcjonującej wspólnoty. Nastąpiła wówczas nowa era powszechnego pokoju, dobrobytu i harmonijnego rozwoju, zagwarantowanego coraz wspanialszymi wynalazkami techniki. W końcu trzeciego tysiąclecia pogorszyły się warunki życiowe na Ziemi zamieszkałej przez 180 mld ludzi. Dzięki lotom międzygwiazdowym i odkryciu przyjaznych warunków na planecie Uranii ludzkość weszła w kolejną fazę budowania socjalizmu - wśród mieszkańców nieznanymi planetami. Pomysły technologiczne Nikolskiego odznaczały się dobrą znajomością tematów nowoczesnej nauki. Nie można tego powiedzieć o jednej z ostatnich utopii sowieckich starego typu, powieści Emmanuila Zieliakowicza (1896-1965)²³ pt. *Sledujszczij mir* (pol. 'Następny świat, 1930) o planecie Ayew, rządzonej przez komunistów, dążących do podporządkowania sobie siłą sąsiedniej planety, bronionej przez zwolenników kapitalizmu. W utopii pisarzy sowieckich postrzeganie historii było na ogół zgodne z marksistowskim dogmatem o nieuchronnej klęsce kapitalizmu, ale twardogłowym cenzorom z otoczenia Pawła Wiolina, który w 1931 roku

²² Вадим Никольский, *Через тысячу лет* [tryb dostępu:] http://royallib.com/author/nikolskiy_v.html [aktualizacja: 30-12-2022].

²³ Эммануил Зеликович, *Следующий мир* [tryb dostępu: <http://avidreaders.ru/book/sleduyuschiy-mir-otryvki-iz-romana.html>], aktualizacja : 3-10-2022]

zastąpił szefa Gławlitu, Pawła Lebediewa-Poljanskiego, nie podobało się, że w antycypacjach historii świata pisarze skracali perspektywę narracji do wydarzeń, mających się zmieścić w sowieckich planach pięcioletnich, czym narażali na szwank autorytet władzy. Utopia Nikolskiego została wycofana z bibliotek wkrótce po aresztowaniu jej autora w 1930 roku, a po rozstrzelaniu go w osiem lat później pamięć o niej została zatarta na pół wieku.

Z tych samych schematów paraboli permanentnej rewolucji skorzystał Aleksandr Bieliajew (1884-1942), najaktywniejszy z sowieckich pisarzy science fiction, autor powieści pt. *Borba w efire* (pol. *Wojna w eterze*, 1927)²⁴. Miejscem akcji Bieliajew uczynił oddalony daleko w czasie Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich, w którym nie pamiętano już o rewolucji bolszewickiej w XX wieku, tym bardziej że nikt już nie posługiwał się językiem rosyjskim. Nowi ludzie, zjednoczeni wokół ideałów komunistycznych, posługiwali się telepatią. Z racji posiadanych wynalazków i doskonałych przepisów prawa mogliby korzystać z osiągniętych sukcesów, ale żyli w nieustannym pogotowiu z powodu zagrażających im wrogów ideologicznych. Podobnie jak w powieści Nikolskiego również i w tej uchronii Związek Sowiecki, stojący na czele socjalistycznych państw Europy, Azji i Afryki, zmuszony został podjąć wojnę z kapitalistyczną Ameryką, a przybysz z przeszłości stał się jej uczestnikiem. Dzięki arsenałowi śmiertelnych promieni kapitaliści uzyskali początkowo przewagę militarną. Po jednym z ataków Amerykanie wypalili pas ziemi o szerokości stu km, ciągnący się od Hiszpanii przez Bałkany i Azję Mniejszą po Japonię. Ostatecznie jednak wojska bloku socjalistycznego pokonały przeciwnika, choć nie odniosły całkowitego zwycięstwa. Przywódca kapitalistów, finansista Klainst, ukrył się w bunkrze na dnie Oceanu, skąd przygotował ostatni atak bronią masowej zagłady, aby zniszczyć wszelkie życie na Ziemi.

Literatura utopijna z lat dwudziestych została oceniona negatywnie w następnej dekadzie. Ledwie tolerowano publikacje, w których socjalistyczny dobrobyt był przesunięty w daleką przyszłość, z czym aktualni przywódcy nie musieliby się identyfikować, ale i tak opisy bogato zastawionych stołów wywoływały rozdrażnienie. Literackie projekcje na temat rychłego osiągnięcia socjalizmu, czyli najniższej fazy komunizmu, godziło z kolei w w gospodarke planistyczną i autorytet władz sowieckich - wciąż nieprzygotowanych do złożenia takiej deklaracji. Skracanie perspektywy fabularnej było ryzykowne, zwłaszcza gdy pisarz z potrzeby wzmocnienia kolorytu historycznego komentował działania autentycznych przywódców bolszewickich ze Stalinem na czele. Z takim rodzajem niezbyt oddalonej w

²⁴ Александр Беляев, *Война в эфире*, [tryb dostępu: <http://www.alexandrbelyaev.ru/content/category/26/35/219/>, aktualizacja: 3-10-2017]

czasie fikcji politycznej odważył się prognozować nadejście socjalizmu w 1931 roku łotewski pisarz, Jan Łarri (1800-1972), autor utopii pt *Strana szastliwych* (pol. 'Kraina szczęśliwych')²⁵. O jego utopii można powiedzieć, że była nowego typu, gdyż pisarz starał się przekazać czytelnikom niezachwianą wiarę w najbliższą przyszłość i zaufanie do partii bez posługiwania się parabolami literackimi. Punktem początkowym czasu fabuły Łarri uczynił rewolucję październikową, a dla czasu akcji rok 1967, uwieńczony obchodami pięćdziesiątej rocznicy "Wielkiego Października". Z trybuny umieszczonej na mauzoleum Lenina mieliby wówczas spoglądać na rzesze maszerujących komunistów zasłużeni starcy ze Stalinem na czele: Kaganowicz, Woroszyłow, Kalinin, Ordzhonikidze i Mołotow - najmłodszy z nich (miałby wówczas 76 lat). Powieść Jana Łarri była odpowiedzią na antyutopię *My Jewgienija Zamiatina*, co zasugerował w przedmowie Nikołaj Gliebów - Putiłowski, gdyż ukazała Związek Sowiecki jako państwo doskonale zorganizowane, bogate, wychwalane przez szczęśliwych obywateli. Co więcej, nie znalazły się w niej żadne oskarżenia ideologiczne wobec wrogich państw kapitalistycznych. Łarri znakomicie dostosował się profilem ideowym swojej utopii do nowej polityki sowieckiej wobec państw ościennych. 16 maja 1930 roku CK WKP (б) przyjęło rezolucję "W sprawie reorganizacji życia codziennego"²⁶, w której nakreślony został kierunek dojścia do socjalizmu w następnej pięcioletce. Władze komunistyczne przestrzegały przed naiwną wiarą, że drogę do socjalizmu można pokonać jednym skokiem. Poglądy Jana Łarriego na ten temat były przefiltrowane deklaracjami władz bolszewickich i ich wykładniami w prasie centralnej. W lipcu 1930 roku w raporcie na zakończenie XVI Zjazd WKP(b) przyjęto Stalinowską rezolucję na temat budowania socjalizmu w jednym kraju, co oznaczało porzucenie w sposób ostateczny trockistowskiej idei permanentnej rewolucji. W ślad za oficjalnym stanowiskiem partii zniknęły w utopii Łarriego zapowiedzi zwycięstwa socjalizmu w Europie i na całym świecie w następstwie kroczącej rewolucji, a w to miejsce pojawiła się idea podboju kosmosu. Gliebów - Putiłowski ²⁷ na własną odpowiedzialność zaledwie wspomniał o niebezpiecznym dla Związku Sowieckiego "kapitalistycznym okrążeniu"²⁸, dobitnie ujmując koncepcję ideową autora w zgodzie z

²⁵ Ян Ларри, *Страна счастливых* (Публицистическая повесть) [aktualizacja: 3-10-2022 , tryb dostępu: https://royallib.com/read/Larri_yan/strana_schastlivih.html#0].

²⁶ «О работе по перестройке быта» ЦК ВКП(б) 16 мая 1930 г.

²⁷ Działacz rewolucyjny, Nikołaj Gliebów [pseudonim Putiłow utworzony od nazwy zakładu, w którym pracował w 1917 r.] aresztowany w 1938 roku, umarł w więzieniu dziesięć lat później.

²⁸ Przekład własny tekstu: "Он представляет «капиталистическое окружение» своему естественному историческому развитию, которое с железной необходимостью все равно, поздно или рано, через мировую революцию приведет его к одному знаменателю с СССР". Николай Глебев - Путиловский *Предисловие*, Тамże.

aktualną doktryną: "On wie i widzi, że w oczekiwaniu na lepszą przyszłość, która nadejdzie razem ze światową rewolucją, robotnicy i chłopcy naszego kraju, pod mądrym i skutecznym przywództwem partii komunistycznej, wkroczyli już w okres socjalizmu, pogłębiając go i w ostatecznym rozrachunku, budując w jednym kraju"²⁹. Do haseł socjalizmu Łarri odniósł się z naiwnym entuzjazmem, pochopnie przewidując, że szybko zostaną zrealizowane. Skrócona perspektywa opisu przyszłych wydarzeń w jego powieści była jednakże sprzeczna z oficjalnymi planami pierwszej i drugiej pięciolatki, co mogło powodować informacyjny chaos i prowokować czytelników do formułowania pytań śmiałych i niewygodnych dla władzy. Powieść Łarriego ukazała się w druku na rok przed uruchomieniem pierwszego bloku hydroelektrowni na Dnieprze, ale antycypując przyszłości autor entuzjastycznie zapowiedział, że w drugiej pięciolatce (1933-1937) elektrownia wodna w Nowosybirsku, na rzece Ob, przewyższy tę pierwszą aż 12 razy. Nigdy do tego nie doszło, ale czytelnicy mogli się zastanawiać nad przyczynami "zaniechań". Łarri komentował wydarzenia w Związku Sowieckim z pozycji zatroskanego komunisty, przyznając sobie prawo do wskazywania uchybień, osłabiających rozwój socjalizmu. Winnymi tych uchybień byli w jego mniemaniu ludzie starej generacji, zasłużeni w przeszłości, ale wypaleni w boju i niezdolni do realizacji dalekosiężnych zadań. W *Szczęśliwej krainie* uosobieniem władzy sowieckiej Łarri uczynił dwóch starców, Molibdena i Kogana, którym główny bohater powieści, wynalazca Paweł Stelmach, odważył się powiedzieć wprost, że są wrogami socjalizmu, gdyż odwołali decyzję o budowie rakiet kosmicznych, podczas gdy celem życiowym Pawła było polecieć na Marsa. Ideą podróży międzyplanetarnych, służących rozwojowi nauki i postępowi cywilizacyjnemu, Łarri stworzył pozytywną przeciwwagę dla antysowieckiego bohatera antyutopii Zamiatina, konstruktora Integralu. Wokół Pawła Stelmacha zgromadzili się młodzi ludzie, niezadowoleni z otaczającej ich rzeczywistości. Paweł oświadcza Molibdenowi: "Ty i Kogan jesteście wrogami moimi i ludzkości"³⁰. Dużo bardziej dosadnie sformułował zarzuty pokoleniowe przyjaciel Pawła, Nieflin, redaktor gazety centralnej. Sądził, że skoro osiągnięcia minionych pokoleń hamują rozwój Związku Sowieckiego, to ów dorobek należy zniszczyć w imię postępu społecznego. Twierdził, że należy uwolnić się od zbędnej literatury, ograniczywszy ją do krótkich streszczeń stenograficznych. Zdezaktualizowane książki były parabolą

²⁹Przekład własny tekstu: "Но он знает и видит, что в ожидании того лучшего, что пойдёт вместе с мировой революцией, рабочие и крестьяне нашей страны, под умелым и действенным руководством коммунистической партии, уже вошли в период социализма, углубляют его и, в конечном счете, построят его в одной стране". Тамże.

³⁰ "Ты и Коган - враги мои и человечества!". Ян Ларри, *Страна...* Rozdz. VI.

autorytetów - w tym także zasłużonych rewolucjonistów ze Stalinem na czele. "Uważam za konieczne, aby umówić się na krwawą rewolucję w bibliotekach. Starym książkom powinniśmy wydać bitwę. Tak, tak! Nie zabraknie tutaj krwi ! Musimy wyciąć Arystotelesa i Hegla, Pawłowa³¹ i Mendelejewa³² Chwolsona³³ i Timiriaziewa³⁴. Niestety, nie osiągniemy tego bez rozlewu krwi. Moja żądza krwi nie powstrzyma się nawet przed Leninem i Marksem. Stalin? I on będzie musiał cierpieć"³⁵. Łarri stąpał po kruchym lodzie. W czasach stalinizmu krytyka przywódców partii była zbrodnią przeciwko ustrojowi. Poprzez krytykę Molibdena Łarri wyrażał opinię na temat samego Stalina, gdyż molibden jest dodawany do stali, by uzyskana większą twardość i odporność na złamanie. Mogłoby to sugerować, że Stalin jest równie słabym przywódcą jak ludzie z jego otoczenia, czemu przeczyły twarde fakty. Historycy datują początek Wielkiego Terroru na połowę 1928 roku, kiedy - pokazowy proces oskarżonych o sabotaż górników z Donbasu (tzw. *szachtinskoje dieło*)³⁶, a na kilka miesięcy przed publikacją *Krainy szczęśliwych* ukazał się na łamach „Prawdy” artykułu Stalina pt. *Rok wielkiego przełomu*³⁷, zapowiadający przymusową kolektywizację rolnictwa, po którym uruchomiono przeciwko bogatszym chłopom - "kułakom" - masowe prześladowania. Powieść Jana Łarri była utopią, gdyż obok śmiałych koncepcji społecznych wносиła propagandowe wychwalanie zdobyczy socjalizmu. Generalnie, mogła wywoływać negatywne reakcje zarówno wśród ludzi władzy, zirytowanych niesubordynacją autora, jak i przeciwników bolszewizmu, zarzucających mu konformizm, gdyż Łarri zachęcał do cierpliwego oczekiwania zapowiadanego przez marksistów stadium komunizmu. Autor *Krainy szczęśliwych* mamił czytelników obietnicami nastania w ciągu zaledwie 30 lat epoki powszechnej sprawiedliwości i dobrobytu, w której praca będzie reglamentowana i ograniczona do 5 godzin tygodniowo, obywatele korzystać będą z bezpłatnego dostępu do wszystkich możliwych dóbr, wygodnych mieszkań, doskonałych urzędzeń medialnych i środków komunikacji, a życie ludzkie wydłuży się do 200 albo nawet 300 lat dzięki zastosowaniu eugeniki. Wszyscy będą szczęśliwi. Tytuł powieści Jana Łarri zmuszał do

³¹ Iwan Pawłow (1849-1936), rosyjski fizjolog, laureat Nagrody Nobla.

³² Dmitrij Mendelejew (1834-1907), rosyjski chemik, odkrywca prawa okresowości pierwiastków chemicznych.

³³ Oriest Daniłowicz Chwolson (1852-1934), rosyjski fizyk, badacz skutków promieniowania.

³⁴ Klimient Arkadiewicz Timiriaziew (1842-1920), rosyjski botanik, badacz fotosyntezy.

³⁵ Przekład własny tekstu: "Я считаю необходимым устроить в библиотеках кровавую революцию. Старым книгам следует дать бой. Да, да! Без крови здесь не обойдется. Придется резать и Аристотеля и Гегеля, Павлова и Менделеева, Хвольсона и Тимирязева. Увы, без кровопролития не обойтись. Моя кровожадность не остановится даже перед Лениным и Марксом. Сталин? Придется пострадать и ему!".
Ян Ларри, *Страна...*

³⁶ "Шахтинское дело" - proces publiczny górników z w Szachtyńska (Donbas), oskarżonych o sabotowanie wydobywania węgla. Przesłuchania odbywały się w Moskwie, od 18 maja do 6 lipca 1928 roku. 11 osób skazano na rozstrzelanie, innych na więzienie lub ciężkie roboty w łagrach.

³⁷ Сталин, *Год великого перелома*, "Правда", 7 XI 1929 г.

adekwatnego zakończenia. Również zasygnalizowane konflikty pokoleniowe znalazły pozytywne rozwiązanie. Władze centralne doceniły dalekosiężne plany Pawła Stelmacha, czym wystawiły sobie dobrą opinię w oczach społeczeństwa.

5.

Niedługo po publikacji *Krainy szczęśliwych* pojawiły się kolejne symptomy kryzysu żywnościowego, tym razem spowodowane polityką kolektywizacji rolnictwa, toteż obszerne akapity, poświęcone przyjemnościom życia w ustroju komunistycznym, mogły wywoływać frustrację wśród czytelników. Szacuje się, że w latach Wielkiego Głodu umarło 6 do 10 mln ludzi w Związku Sowieckim³⁸. W tych okolicznościach rezolucja "Zjazdu Zwycięzców" z lutego 1934 roku o planowanym wzroście dobrobytu robotników i chłopów była mało wiarygodna. Dopiero 1 stycznia 1935 roku zniesione zostały kartki na chleb, ale i tak na dowóz mąki lub chleba ludzie wyczekiwali w kolejkach po pięć godzin³⁹. Cenzura nie zezwalała na publikowanie tego typu informacji o brakach zaopatrzenia, bo władze partyjne ogłosiły opanowanie kryzysu żywnościowego. W końcu listopada 1935 roku Stalin opublikował w "Prawdzie" artykuł, w którym stwierdził, że społeczeństwo sowieckie stworzyło ustrój socjalistyczny we wszystkich sferach ludowej gospodarki, czyli to, co marksiści nazywają pierwszą albo niższą fazą komunizmu⁴⁰. Zapowiedział, że dalsza droga rozwoju socjalistycznego doprowadzi do takiego stanu, gdy stawiane będą obywatelom wymagania odpowiednie do ich zdolności, co pozwoli im korzystać z przysługujących im dóbr zgodnie z ich potrzebami. W okresie Wielkiego Terroru często stawiany był ogólnikowy zarzut bolszewikom na wysokich stanowiskach, że nie wykazują się efektami pracy adekwatnie do swych zdolności i stawianych im wymagań, a zatem uprawiają sabotaż ze szkodą dla Związku Sowieckiego. Ostatnim znaczącym dziełem Nikołaja Bułcharina przed aresztowaniem było przygotowanie tekstu nowej konstytucji Związku Sowieckiego. Ogłoszenie jej poprzedziła masowa dyskusja społeczna, w której uczestniczyć miało 75 mln osób i zgłoszono 1,5 mln postulatów. Skala tych konsultacji przysłoniła wybujałe pomysły pisarzy utopijnych. Artykuł pierwszy "Konstytucji Stalina", jak ją wkrótce nazwano, głosił, że

³⁸ Stéphane Courtois, Nicolas Werth, Jean-Louis Panné, Andrzej Paczkowski, Karel Bartosek, Jean-Louis Margolin: Czarna Księga Komunizmu. Zbrodnie, terror, prześladowania, Warszawa 1999, s. 158.

³⁹ Helena Goscilo, Tasty and Healthy: Soviet Happiness In One Book w: Petrified utopia : happiness Soviet style, Marina Balina edit., London, Anthem Press, 2009, s. 59.

⁴⁰ Сталин И.В., О проекте Конституции Союза ССР: Доклад на Чрезвычайном VIII Всесоюзном съезде Советов 25 ноября 1936 года. Источник: Сталин И.В. Сочинения. – Т. 14. – М.: Издательство "Писатель", 1997. С. 119–147. [aktualizacja: 30-12-2022, tryb dostępu:] http://grachev62.narod.ru/stalin/t14/t14_40.htm

Związek Sowiecki "jest socjalistycznym państwem robotników i chłopów"⁴¹, a kolejne artykuły rozwijały i uściślały kolejne punkty ustawy zasadniczej. *Konstytucja* z 1936 roku, zapewniająca wolność i poszanowanie prawa, mogłaby być utworem z gatunku fantastyki socjologicznej, ale w czasach Wielkiego Terroru nikt nie ośmieliłby się nawet tak pomyśleć. Jej Art. 125 gwarantował wolność słowa, druku, zgromadzeń, a nawet demonstracji, mimo że pojęcie wolności obwarowane było szeregiem uwarunkowań, wykluczających więźniów politycznych i ich rodzin. Konstytucja sprawiła, że ludzie sowieccy scedowali myślenie o przyszłości na władze partyjne. Obowiązkiem obywateli było żyć sprawami bieżącymi, czego Molibden domagał się od Pawła Stelmacha.

Smutna konkluzja

Jewgienij Zamiatin, pozbawiony możliwości publikowania, osaczony przez donosicieli, w 1931 roku wysłał kolejny list do Stalina, skarżąc się na prześladowania i prosząc równocześnie o umożliwienie mu wyjazdu na emigrację. Mniej więcej w tym czasie kończył się okres względnego tolerowania tematyki socjologicznej i utopijnej w sowieckiej literaturze fantastyczno naukowej. W okresie przejściowym ukazała się jeszcze pseudo utopijna powieść pt. *Gorod entuzjastow* (1932) - pary niepokornych autorów: doświadczonego pisarza, Michaiła Kozyriewa, i początkującego w tym zawodzie, Iliji Kriemliowa. Zawierała zakamuflowana krytykę przymuszania robotników do niewolniczej pracy. Po zmianie procedur funkcjonowania Gławlitu cenzorzy sowieccy przypisywali aluzje polityczne tekstom całkowicie wolnym od takich intencji. 26 października 1932 roku, w domu Maksyma Gorkiego, podczas spotkania 50 najwybitniejszych autorów sowieckich z Stalinem, padły znamienne słowa o roli pisarzy w budownictwie socjalistycznym. Stalin nazwał ich inżynierami dusz ludzkich, co zmuszało ich do wielkiej odpowiedzialności politycznej, a w konsekwencji, do przyjęcia pomocy ze strony Gławlitu i partii bolszewickiej w kreowaniu właściwych postaw ideologicznych.

Utopia nie toleruje konkurencyjnych utopii. W Rosji sowieckiej tylko nieliczni autorzy podejmowali ryzyko uczestniczenia w dyskusjach na temat mającego nadejść ustroju socjalistycznego i próbowali swych sił w kreowaniu utopijnych albo antyutopijnych wizji na temat Związku Sowieckiego. W tej grupie nielicznych śmiazków zaledwie paru uszło z życiem w czasach Wielkiego Terroru. Władze sowieckie surowo karały za odstępstwa ideologicznego i uprawianie wrogiej propagandy antypaństwowej. Pisarze zajmujący się

⁴¹*Konstytucja (Ustawa zasadnicza) Związku Socjalistycznych Republik Rad*, Moskwa, Wydawnictwo Literatury w językach o obcych, 1939, s. 3.

beletrystyką socjologiczną nie tworzyli więc dzieł aktualnych, służących zrozumieniu nadchodzących zmian społecznych, gdyż byłoby to dla nich samobójstwem. Dotyczyło to również *Szczęśliwej krainy* Iana Łarriego, opublikowanej w czasie Wielkiego Głodu. Coraz rzadziej publikowane były teksty dystansujące się wobec stalinowskiej koncepcji socjalizmu. Zygmunt D. Krzyżanowski podsumował sytuację moralną pisarzy sowieckich w latach trzydziestych aforyzmem: „Kiedy zwiadowcy wroga krążą nad kulturą, iluminacje w głowach powinny być zaciemnione”⁴². W połowie lat trzydziestych na cenzorów Gławlitu spadły tytanicznych rozmiarów obowiązki oczyszczenia księgarń i bibliotek z literatury szkodzącej celom wychowawczym i wizerunkowi Związku Sowieckiego. Wymieciono z nich utwory drukowane w okresie NEPu i na początku lat 30. Pisarze przechodzili kolejne weryfikacje ideologiczne. Bolszewicka utopia u władzy bezwzględnie strzegła swego wizerunku i stanu posiadania. Propaganda wyeliminowała literacką fantastykę socjologiczną na wiele dziesięcioleci. W kilka lat po upadku Związku Sowieckiego badacz utopii rosyjskich, Wsiewołod Riewicz, przyznał ze smutkiem, że przez długi czas dla niego i dla innych obywateli sowieckich „słowo komunizm było święte i zastępowało wiarę, religię, Boga”⁴³. Dzisiaj analizowanie źródeł i efektów twórczych rosyjskiej fantastyki socjologicznej lat 20 i 30. XX wieku wywołuje zainteresowanie badaczy oraz zmusza do uzupełnienia wiedzy w tym zakresie, ale służy również wypędzaniu ideologicznych demonów, władających myśleniem ludzi sowieckich – i nie tylko sowieckich - przez wiele dziesięcioleci.

W dziesięć lat po publikacji *Krainie szczęśliwych* Łarri zrewidował swoje wcześniejsze poglądy. Ku zaskoczeniu aparaczyków kremlowskich ktoś z Leningradu wysłał Stalinowi pełne napastliwej krytyki rozdział rękopisu *Niebiesnyj gost'* (pol. 'Gość z nieba, 1940)⁴⁴, którego bohaterowie literaccy - pisarz, kołchoźnik, inżynier i profesor usiłowali wyjaśnić przybyłemu Marsjaninowi, na jakich zasadach funkcjonuje skomplikowane życie codzienne obywateli Związku Sowieckiego. Anonimowy autor w komentarzach dotyczących ideologii i polityki bolszewickiej po mistrzowsku posługiwał się ironią i szyderstwem. Na pytanie, czy aktualnie żyje się w Związku Sowieckim lepiej niż w państwach kapitalistycznych, pada odpowiedź: "Nasze życie to prawdziwie rozumne życie człowieka - twórcy. I gdyby nie nędza - żylibyśmy jak bogowie"⁴⁵. Autorem rękopisu był Jan Łarri, ukrywający się pod gruzińskim nazwiskiem. W *Niebieskim gościu* odważył się udzielić

⁴²V. Riewicz, *Pieriekriestok...*, s. 115.

⁴³Ibidem, s. 167.

⁴⁴Jan Łarri, *Небесный гость* [tryb dostępu: https://www.e-reading.club/chapter.php/90957/8/Łarri_-_Nebesnyii_gost%27.html , aktualizacja: 30-12-2022].

⁴⁵ Przekład własny tekstu: "Наша жизнь — настоящая осмысленная жизнь человека-творца. И если бы не бедность — мы жили бы как боги". Tamże, Rozdz. I.

Stalinowi napomnień za liczne błędy polityczne wobec chłopstwa i inteligencji, za nieuprawnioną przemoc i mamienie obywateli Konstytucją, która nie chroni ich przed bezprawiem, a raczej prowokuje do wystąpień. Prowadzący ze sobą dyskusje bohaterowie powieści stwierdzili, że przyczyną rosnącej biedy jest ukryte bezrobocie, gigantyczna centralizacja całego systemu, paraliżująca twórcze inicjatywy oddolne, monstrualnych rozmiarów system kontroli, utrzymywanie lepszego poziomu życia w Moskwie kosztem wyzyskiwanych prowincji (Rozdz. II). Stwierdzili, że bolszewicy nienawidzą inteligencji, ustalone centralnie wynagrodzenia w ogólne nie odpowiadają efektom pracy i że wrogowie władzy sowieckiej pod płaszczykiem agitatorów każą wyśpiewywać podziękowania Wielkiemu Stalinowi za życie szczęśliwe, podczas gdy społeczeństwo cierpi z powodu powszechnej nędzy. Skarżyli się również na stosowanie terroru wobec osób upominających się o przestrzeganie prawa, na brak wolności druku i słowa. Stalin zażądał natychmiastowego aresztowania autora przysyłanego mu paszkwilu, ale śledztwo w tej sprawie trwało aż do kwietnia 1941 roku. Łarri został aresztowany i skazany na dziesięć lat więzienia, a wszystkie jego publikacje zostały skonfiskowane. Sprawa Łarriego była bez precedensu i pozostała przykładem niepospolitej odwagi pisarza zdolnego przeciwstawić się totalitarnej władzy.

Związek Sowiecki był państwem obietnic, które w literackich utworach pisarzy utopijnych łudziły czytelników możliwością ich realizacji, a w antyutopiach były parodiowane i demaskowane w zetknięciu z nędzą przeciętnych obywateli, z czerwonym terrorem i z niewolniczą pracą w Gułagach. W sowieckich powieściach z gatunku fantastyki socjologicznej prognozowanie wydarzeń prowadzących w kierunku socjalizmu było tyleż kuszące co niebezpieczne. Autorzy wchodzący w kompetencje ideologów narażeni byli na srogie konsekwencje. Po przyjęciu w 1934 roku przez pisarzy sowieckich doktryny o realizmie socjalistycznym, jako jedynym słusznym kierunku w literaturze i sztuce, fantastyka socjologiczna uległa zanikowi w obszarze uprawianej fantastyki naukowej.

Źródła cytowań

Courtois Stéphane [i in.] (1999), *Czarna Księga Komunizmu. Zbrodnie, terror, prześladowania*, Warszawa: Prószyński i S-ka.

Duda Katarzyna (1995), *Antyutopia w literaturze rosyjskiej XX wieku*, Kraków: Wydawnictwo UJ.

Goscilo Helena (2009), 'Tasty and Healthy: Soviet Happiness In One Book', w: Marina Balina (red.), *Petrified utopia : happiness Soviet style*, London: Anthem Press.

- Konstytucja Związku Socjalistycznych Republik Rad*, Moskwa, Wydawnictwo Literatury w językach o obcych, [Moskwa] 1939.
- Kosmodiemianska Lubow, *Opowieści o Zoi i Szurze*, tłum. E. Słobodnikowa, Warszawa 1951.
- Lenin Włodzimierz, *Задачи союзов молодежи*. Речь на III Всероссийском Съезде Российского Коммунистического Союза Молодежи 2 октября 1920 г. [Tryb dostępu:http://komsomol-100.clan.su/load/zadachi_sojuzov_molodezhi_rech_na_iii_vserossijskom_sезде_rossijskogo_kommunisticheskogo_sojuza_molodezhi_2_oktjabrja_1920_g/2-1-0-29].
- Mannheim Karl, *Ideologia i utopia*, tłum. Jan Miziński, Wyd. Aletheia, Warszawa 2008.
- Oscar Wilde, *The soul of Man under Socialism, and Other Essays*, Harper & Row, 1950.
- Parniewski Witold, *Utopia i antyutopia (geneza, źródła, intencje)*. Acta Universitatis Lodzianis. Folia Litteraria 1989, zeszyt 25.
- Parniewski Witold, *Utopizm w literaturze rosyjskiej końca XIX w. i lat dwudziestych* : (zarys problemu). Łódź : Uniwersytet Łódzki, 1988.
- Sadowski Jakub, *Rewolucja i kontrrewolucja obyczajów. Rodzina, prokreacja i przestrzeń życia w rosyjskim dyskursie utopijnym*, Wyd. Naukowe, Łódź 2005.
- Świętochowski Aleksander, *Utopie w rozwoju historycznym*, Warszawa – Kraków 1910.
- Wilde Oskar, *Dusza człowieka w epoce socjalizmu*, przekład, Lwów 1908.
- Беляев Александр, *Война в эфире*, [Tryb dostępu:
<http://www.alexandrbelyaev.ru/content/category/26/35/219/>]
- Богданов Александр. *Красная звезда*, М., "Правда", 1989. [Tryb dostępu:
http://lib.ru/RUFANT/BOGDANOW/red_star.txt]
- Булгарин Фаддей, *Правдоподобные небылицы, или Странствование по свету в XXIX веке* [Tryb dostępu: <http://www.e-reading.club/book.php?book=146166>]
- Гончаров Виктор, *Психо-машина* [Tryb dostępu:
http://royallib.com/author/goncharov_viktor.html].
- Григорьев Сергей Тимофеевич, *Гибель Британии* w: "Всемирный следопыт", 1926. № 3. [Tryb dostępu: http://az.lib.ru/g/grigorxew_s_t/text_2610.shtml].
- Егоров Борис Ф., *Российские утопии*. Исторический путеводитель, Искусство-СПБ 2007.
- Зеликович Эммануил, *Следующий мир* [tryb dostępu:
<http://avidreaders.ru/book/sleduyuschiy-mir-otryvki-iz-romana.html>]
- Итин Вивиан, *Страна Гонгүри* [Tryb dostępu: http://librebook.me/strana_gonguri_1].

- Крыжановская Вера, *На соседней планете*, Рига; 1929 [Tryb dostępu : http://az.lib.ru/k/kryzhanowskaja_w_i/text_1903_na_sosedney_planete.shtml]
- Ларри Ян, *Небесный гость* [tryb dostępu: https://www.e-reading.club/chapter.php/90957/8/Łarri_-_Nebesnyii_gost%27.html , aktualizacja: 30-12-2022].
- Ларри Ян, *Страна счастливых* (Публицистическая повесть) [Tryb dostępu: https://royallib.com/read/Łarri_yan/strana_schastlivih.html#0].
- Лобовская Маргарита, *Колокола над Москвой* Ежемесячная газета "Информпространство"[Tryb dostępu http://www.informprostranstvo.ru/N07_2008/litsa.html]
- Марсов Андрей, *Любовь в тумане будущего. История одного романа в 4560 году* [Tryb dostępu: http://books.rusf.ru/unzip/add-2003/xussr_mr/marsoa11.htm?1/3]
- Михаил Яковлевич Козырев, Ленинград [Tryb dostępu: <https://coollib.com/b/153125/read#t34>].
- Никольский Вадим, *Через тысячу лет* [Tryb dostępu: http://royallib.com/author/nikolskiy_v.html].
- Одоевский Владимир Федорович, *4338-й год*, [w:] В. Шестаков, *Русская литературная утопия*, Антология, Издательство Московского Университета, 1986.
- Окунев Яков М. *Грядущий мир* [tryb dostępu: http://az.lib.ru/o/okunew_j_m/]
- Окунев Яков Маркович, *Грядущий мир: 1923-2123. Утопический роман*. Петроград: Прибой, 1923[tryb dostępu: <http://arch.rgdb.ru/xmlui/browse>].
- Ревич Всеволод, *Перекресток утопий. Судьбы фантастики на фоне судеб страны*, Москва 1997.
- Сталин И.В., *О проекте Конституции Союза ССР: Доклад на Чрезвычайном VIII Всесоюзном съезде Советов 25 ноября 1936 года*. Источник: Сталин И.В. *Сочинения*. – Т. 14. –М.: Издательство "Писатель", 1997. [Tryb dostępu:] http://grachev62.narod.ru/stalin/t14/t14_40.htm
- Фёдоров Николай, *Вечер в 2217 году* [Tryb dostępu: <https://www.e-reading.club/book.php?book=90949>]
- Чаянов Александр Васильевич, *Путешествие моего брата Алексея в страну крестьянской утопии* [Tryb dostępu: http://az.lib.ru/c/chajanow_a_w/text_0020.shtml]
- Шарапов Сергей, *Черезполвека. Фантастический политико-социальный роман*, Москва, 1902 [Tryb dostępu:<http://www.rusimfonia.ru/page10.html>]

Шестаков Вячеслав, *Русская литературная утопия*. Антология, Издательство Московского Университета, 1986.

Шестаков Вячеслав, *Утопия как проблема российской ментальности:*]International Journal of CulturalResearch, 4(9). 2012. [Tryb dostępu: <http://www.culturalresearch.ru/ru/component/content/article/36-current/87-utop>]

Эренбург Илья, *Трест «Д. Е.» История гибели Европы*, Берлин 1923 [Tryb dostępu: https://royallib.com/book/erenburg_ilya/trest_de_istoriya_gibeli_evropi.html].